

Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları No: 3

AKADEMİDE FELSEFE HİKMET VE DİN

Abdullah KAHRAMAN
Ahmet ASLAN
Ahmet Erhan ŞEKERCİ
Ahmet İNAM
Ali AKPINAR
Ali DURUSOY
Ali KABAN
Bedri GENCER
Bilal KEMİKLİ
Burhanettin TATAR
Cağfer KARADAŞ
Celal TÜRER
Dilaver GÜRER
Durmuş GÜNAY
Ejder OKUMUŞ
Erdal BAYKAN

Gürbüz DENİZ
H.Ömer ÖZDEN
Hasan MEYDAN
Hüsamettin ERDEM
Hüseyin KARAMAN
Hüseyin YILMAZ
İlhan KUTLUER
İlyas ÇELEBİ
İsmail ÇALIŞKAN
İsmail DEMİREZEN
Mehmet ERDOĞAN
Mehmet Nadir ÖZDEMİR
Mehmet VURAL
Metin ÖZDEMİR
Muharrem HAFİZ
Muhit MERT

Murat DEMİRKOL
Murtaza KORLAELÇİ
Mustafa GENCER
Mustafa TEKİN
Necati ÖNER
Necdet SUBAŞI
Osman KABAKÇILI
Ömer Mahir ALPER
Ramzan ALTINTAŞ
Rasim ÖZDENÖREN
Süleyman Hayri BOLAY
Şafak URAL
Şamil ÖCAL
Taha AKYOL
Turan KOÇ

EDİTÖR

Prof. Dr. Bayram Ali ÇETİNKAYA

EDİTÖR YARDIMCILARI

Yrd. Doç. Dr. Harun SAVUT
Yrd. Doç. Dr. Hasan MEYDAN

ZONGULDAK 2014

www.beun.edu.tr

İSLAM MEDENİYETİ (TÜRK-İSLAM KÜLTÜRÜ) EĞİTİM SİSTEMİNDE FELSEFENİN TARİHSEL SÜRECİ ve GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

İslam Eğitim Tarihi'ne felsefenin girişi, tercüme faaliyetleriyle başlamış olmakla birlikte, bu giriş zemin hazırlayan ise bizzat Kur'an'ın bazı ayetleriyle bazı hadislerdir.

Her şeyden önce Hz. Peygamber'e ilk gelen ayetler, "oku!" diye bir emirle başlamaktadır. Bu ilk ayetlerde Yüce Yaratıcı, "Yaratan Rabb'inin adıyla oku! İnsanı bir kan pıhtısından yaratan ve ona bilmediklerini ve kalemle yazmayı öğreten Rabb'inin adıyla oku!" (Alak, 1-5) buyurmaktadır. Ayetlerde geçen okumanın ucu açıktır ve kitap okumaktan tutun evreni anlamaya kadar gider ve kanaatimce "oku!" demek, "düşünün!" demeyi de ihtiva etmektedir.

Felsefenin en önemli problemlerinden biri bilgidir ve "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Bunu ancak akıl sahipleri anlar!"¹ ayeti, bilginin ve bilimin önemine dikkat çekmektedir. Bilgi ve bilimin insanları kategorize etmede önemli bir kriter olduğunu ortaya koyan bu ayet, insanları birbirlerinden ayırt edebilmenin en önemli ölçüsünün de bilgi olduğunu göstermektedir. Bilenler, bilmeyenlerden üstündür. Bunu sağlayabilmek için de bilginin peşinden gitmek gerekmektedir. Bu sebeple Peygamberimiz, "ilim Çin'de bile olsa alınız!" demiştir.

Allah'ın insana verdiği bilgi elde etme yollarından biri akıldır. Kur'an da akla çok büyük bir önem ve değer atfetmiştir. Bu anlamda Allah, birçok ayette, konunun anlatımından sonra akla dikkat çekerek ayeti tamamlamaktadır. Sözgelimi "bütün bunlardan sonra hala akıl etmezler mi?", "tefekkür etmiyor musunuz?", "Allah, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor"... gibi pek çok ayette Allah, düşünmeyi, mukayese etmeyi, sonuç çıkarmayı tavsiye etmekte hatta inananlardan böyle davranmalarını istemektedir. Hz. Peygamber de "bir saatlik tefekkür, içinde tefekkür bulunmayan bir yıllık (bazı rivayetlerde altmış yıllık) ibadetten daha üstündür" hadisiyle tefekkürün, düşünmenin önemine dikkat çekmiştir. İbni Sînâ'ya göre Allah'ın akla bu derece önem vermesinin nedeni, Allah'ın bizzat akıl olmasıdır. İbni Sînâ, yaratmanın, aklın bir işlevi olan düşünmenin bir sonucu olduğunu kabul etmiştir.² İbni Sînâ bu sonuca, akla dayanarak ulaşmıştır. Bilgi, aynı zamanda felsefenin de önemli bir problemidir.

1 Zümer, 39/9

2 Bkz. H. Ömer Özden, *İbni Sina-Descartes/Metafizik Bir Karşılaştırma*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1996, s. 88-93, 141 vd.

Kur'an'ın değer verdiği önemli bir konu da varlıktır. Kur'an bizden varlığı tanıyıp irdelememizi, araştırıp felsefi teoriler üretmemizi, Ğâşiye suresinin 17-20. ayetlerinde dört değişik varlığı örnek göstererek istemektedir. Bahsi geçen ayetlerde "nazar" kelimesi üzerinde durularak :

أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ ﴿٧١﴾ وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ ﴿٨١﴾ وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ ﴿٩١﴾ وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ

"(İnsanlar) deveye bakmazlar mı nasıl yaratıldı? Göğ'e bakmazlar mı nasıl yükseltildi? Dağlara bakmazlar mı nasıl dikildi? Yere bakmazlar mı nasıl yayıldı?" buyrulmaktadır. Buradaki nazar kelimesi, alelade gözle bakmak değil, araştırma yapmak, incelemek gözüyle bakmaktır. Yüce Yaratıcı bizden bu dört varlığın yanında bütün evreni incelememizi, varlığın nasıl ve niçin yaratıldığını, yaratılışın hikmetlerinin ne olduğunu anlamaya çalışmamızı, varlık türlerinin neler olduğunu incelememizi istemektedir. Nitekim Hz. Peygamber de "Hikmet müminin yitiğidir. Nerede bulursa alsın!" demek suretiyle hikmetle ilgilenmenin araştırma meraklısı Müslümanın görevi olduğunu belirtmektedir. Varlık konusu, felsefenin en önemli konularından biridir ve görüldüğü üzere Kur'an-ı Kerim de bu problem hakkında düşünüp araştırma yapmamızı ve evrenin nasıl ve niçin yaratıldığını anlamamızı istemektedir.

Kur'an, yeryüzünde en iyi ahlakı gerçekleştirmek, iyiyi egemen kılmak, kötüyü ve kötülüğü en aza indirmek için gönderilmiştir. Hz. Peygamber de "en güzel ahlakı tamamlamak için gönderilmiştir." Nahl suresinin 90. ayetinde Allah, "Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor." buyurmaktadır. Bu ayet, Kur'an'ın ahlak anlayışını en güzel şekilde özetlemektedir.

Yine Kur'an'da Bakara suresinin 117. Ayetinde Allah'ın kâinatı örneği olmaksızın en güzel şekilde yarattığı anlatılarak estetiğe dikkat çekilmiştir.

بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٧١﴾

"Gökleri ve yeri bedî'î olarak (örneksiz) yaratandır. Bir işi kadâ ettiği (olmasını istediği) zaman, o şeye sadece "Ol!" der. O, hemen olur."Buradaki Bedî' kelimesi özgün şekilde yaratmak anlamını taşımakta olup estetiği de içine almaktadır. Nitekim Osmanlı Türkçesinde estetik, bedîyyat olarak ifade edilmiştir. Nitekim Peygamberimiz de "Allah güzeldir, güzeli sever!" hadisiyle estetiğe dikkat çekmiştir. Felsefenin önemli problemlerinden biri de değerler olup ahlakta iyi, estetikte güzelin ölçüsü aranmaktadır. İşte Kur'an da bizden hem estetiğe hem de ahlaka önem verip üzerlerinde düşünmemiz gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Yüce Yaratıcı, son gönderdiği din olan İslamiyet aracılığıyla, müminlerden kendilerine sunulanlara inanmalarını istemesinin yanında bu inandıklarını aynı zamanda rasyonelleştirmelerini istemektedir.

Bu rasyonelleştirme, ancak bilgi ile olabilir. Bilgi elde edebilmenin yolu da okumak ve düşünüp yeni bilgiler üretmektir. Yukarıda belirtildiği gibi Kur'an, insanlardan okuyup düşünmelerini istemektedir. Hz. Peygamber, bu gerçekten yola çıkarak Müslümanlardan, iman etmelerinin ardından hemen okuma yazma öğrenmelerini istemiştir. Çünkü Hz. Peygamber'e inananlar arasında okuma yazma bilenlerin sayısı oldukça azdır ve Kur'an ayetlerinin yazılması da eğitim ve öğretime bağlıdır. Bu bakımdan Peygamberimiz, bir Suffa kurmuş ve buraya okuma yazma bilmeyen garibanları alıp gece gündüz burada kalmalarını sağlamış ve Kur'an ayetlerini ezberlemelerini temin etmiştir. Kısa bir zaman sonra cereyan

eden Bedir savaşında esir edilen müşriklerin okuma yazma bilenlerinin her birini on Müslümana okuma yazma öğretmesi mukabilinde serbest bıraktırmıştır. İşte bu Suffa ehli de okuma yazmayı bu şekilde öğrenenlerdendir.

Hız. Peygamber, yaşadığı müddetçe Müslümanların tüm sorularını cevaplamış, onların merak ettikleri her konuya açıklık getirmiştir. Ancak Allah'ın yeryüzündeki tek muhatabı olan Hz. Muhammed'in ahrete irtihalinin ardından bir otorite boşluğuna düşen Müslümanlar, önceleri dış dünyaya fazla açılmadıkları için fazla problem yaşamamışlardır. Bir zaman sonra kendi aralarında iktidar mücadeleleri vermiş ve bu arada da fütuh faaliyetlerine başlamışlardır. Bu mücadeleler ve fütuh sırasında pek çok problemle karşılaşmışlar ve bu problemleri çözebilmek için çeşitli çareler aramışlardır. İç mücadelelerin belli bir sükûnete ulaşmasının ardından da yukarıda zikredilen ayet ve hadislerin hikmetini anlayıp bu problemleri çözebilmenin yolunun da hikmet peşinde koşmak olduğunu fark etmişlerdir.

Giderek büyüyen İslam toprakları, Hristiyanlığı resmi din olarak kabul etmiş bulunan Doğu ve Batı Roma İmparatorluklarının da topraklarından alınmasıyla iyice genişlemiştir. Yeni fethedilen yerlerde farklı inanç ve kültürlerde bulunan insanlar ya İslam'a cephe alıyor ya da sempati duyuyorlardı. Her iki durumda da Müslümanlar tarafından önce Kur'an'a, sonra sünnete müracaat edilerek karşılaşılan problem çözülmek isteniyor, konu hakkında ayet ve hadis bulunursa problem çözülüyor, bulunamazsa ne yapılacağı konusunda sıkıntıya giriliyordu. Bazen hadis uydurularak problem aşmaya çalışılıyordu. Bu durum, hadis uydurmacılığına yol açıyordu.³ Bunun bir çözüm olamayacağı anlaşılınca akla müracaat edilmek isteniyor ama bu kez de akli yöntem bilinmediği için sıkıntı çekiliyordu. İşte böyle bir ortamda, akıl ve tecrübeyi kullanmayı iyi bilen felsefe ve bilim okullarına müracaat edilerek buralarda bilim öğrenilmeye başlanmış, hem İslam'ın savunulması açısından kelam ekolleri oluşturulmuş, hem de yeni kültür ortamlarına uygun biçimde mezhepler oluşturulmaya başlanmıştır.

Roma, Hristiyanlığı kabul ettikten sonra buralarda bulunan felsefe ve bilim okulları, kilisenin baskısından ve devletin takibatına uğramak korkusundan dolayı imparatorluğun uzak sınırlarına göç etmişlerdi. İslam orduları bu uzak sınırları fethettiklerinde İskenderiye, Nusaybin, Urfa, Harran, Antakya, Cündişapur gibi yerlerde bulunan bu okullar da İslam ülkesinin sınırlarına dâhil edildi. Hristiyan Roma'nın inancına mukabil politeist inanç taraftarı olan felsefe okulları, kilisenin baskısından korunabilmek için adeta İslam devletine sığınmış ve Müslümanlara sempatiyle yaklaşmışlardır. Müslümanlar da İslam'ın müsamaha anlayışıyla onlara iyi davranmış ve hatta Hz. Peygamber'in öğütleri doğrultusunda ilim tahsil etmenin ırkı ve dini bulunmadığı gerçeğinden hareketle paganist bile olsalar bu filozoflardan bilgi ve bilim öğrenmekten kaçınmamış ve onların bilgilerinden yararlanmışlardır.

Bir taraftan yeni fethedilen yerlerde karşılaşılan yeni kültürler, diğer taraftan dini otorite olan Peygamber'in bulunmayışından dolayı ortaya çıkan sorunların aşılama-yışı, Müslümanların yeni arayışlara girmesine yol açmış ve Kur'an'ın gösterdiği yol olan okuma, öğrenme ve bilim tahsilini seçmişlerdir. Şöyle ki:

Bu okullardaki filozoflar, kilise baskısıyla yurtlarından ayrılp şimdiki yerlerine ilk geldikleri sıralarda buralarda bulunan Süryanîler vasıtasıyla felsefi ve bilimsel eserleri Yunancadan Süryancaya çevirmişlerdi. Müslümanların felsefeye ilgi göstermeleri üzerine

3 Süleyman Uludağ, *İslam Düşüncesinin Yapısı-Selefi, Kelam, Tasavvuf ve Felsefe*, Dergâh Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1985, s. 33 vd.

Süryani, Sabîî, Nasturî ve Yakubilere mensup olup da Arapçayı da bilenler, tabii bilimler ve felsefeye dair yazılmış eserleri Arapçaya çevirmeye başladılar. Bütün bunlar, oldukça erken denebilecek bir dönem olan hicri ikinci asrın ortalarında gerçekleşti. Emevîler dönemindeki entelektüel Müslümanlar, İskenderiye Mektebi aracılığıyla mantık, felsefe ve tıp da dâhil olmak üzere tabii bilimleri tanımaya başlamışlardı. Bunlar arasında Muaviye'nin torunu Halit b. Yezid (öl.85/704) ile Hz. Ali'nin torunu Muhammed el-Bâkır'ın oğlu Cafer es-Sâdık (80/699-148/765) da vardı ve bu iki şahsiyet, bu okullarda felsefe ve mantık eğitimi almıştı. Bilindiği üzere Cafer es-Sâdık, Hanevî mezhebinin kurucusu olan İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin hocasıdır. Müslümanlardan felsefe, mantık ve tabii bilim öğrenenler, Abbasîler devrinde Bağdat'ta büyük bir eğitim kurumu olarak Beytül-Hikme'yi kurdular ve burada hem tercümelere devam ettiler hem de Müslümanların eğitimine başladılar ki büyük Türk filozofu Fârâbî, burada yetişen filozof ve bilim adamlarındandır.⁴

O zamana kadar Suffa, evler, cami, mescit, küttab, kütüphane gibi yerlerde eğitim gören Müslümanlar h. 2. asrın ortalarından itibaren bir eğitim kurumunda eğitim almaya başladılar. İşte felsefe ve bilim de İslam dünyasına daha birinci asrın sonlarına doğru girmeye başladı ve hicri 3. asır başlarında İslam eğitim kurumlarında felsefe eğitimi veriliyordu.

Görülüyor ki İslam dünyası, Kur'an'ın iletmiş olduğu mesajı iyi okuyup değerlendirmiş, adeta bir susamışlık içinde tercüme faaliyetlerinin içinde bulunmuş ve erken devirlerden itibaren felsefeyle tanışmıştır. İşte bu dönemde Kindî, Fârâbî, İbni Sînâ ve daha pek çok filozof ve bilim adamı yetişmiş ve İslam medeniyetinin temellerini kuvvetlendirip gelişmesine ivme kazandıran eserler vermişlerdir.

Felsefe, hem bizzatı bir disiplin olarak tahsil edilirken hem de fıkıh, tefsir gibi İslamî ilimlerde yardımcı bir fonksiyon olarak değerlendirilmiş, bu arada felsefeyi doğru kullananların yanında sözcüğü İsmailîlik gibi, mensubu bulundukları düşünceyi gizlemek için yanlış yolda kullananlar da olmuştur. Nitekim Türklerin, İslamiyet'i kabul ettikten sonra Sünnîliğin de yeryüzündeki en güçlü temsilcisi durumuna gelmelerinden sonra resmi bir kurum olarak medreseyi kurup burada felsefeye önemli bir yer vermelerinin altında yatan sebep, giderek daha da güçlenen Şî-Bâtınî öğretiyi karşı fikir düzeyinde de mücadele verebilmektir.

Büyük Selçuklu Devleti'nin ileri görüşlü hükümdarı Sultan Alparslan'ın kuruluşuyla görevlendirdiği vezir Nizâmülmülk, 1064 yılında kendi adıyla anılan Nizâmiye medresesini kurmuş ve kurduğu medresenin başına da Sünnîliğin önemli ismi Gazâlî'yi getirmiştir. Gazâlî, bu medresede din, sosyal ve fen bilimlerinin yanı sıra, mantık ve felsefe eğitimine önem vermiştir.⁵

Bilindiği üzere medrese, bugünkü anlamda üniversite demektir ve çeşitli bölümlerden müteşekkildir. Gerek sosyal bilimler, gerek fen bilimleri ve gerekse dini bilimlerin okutulduğu bu medreselerde ortak dersler ise felsefe ve mantıktır. Nitekim Gazâlî, felsefenin önemine binaen önce Makâsîdü'l-Felâsife isimli eserini, akabinde de filozofların tutarsız olduklarını düşündüğü hususları ihtiva eden Tehâfütü'l-Felâsife'yi yazmıştır. Yine Gazâlî, Kitâbü'l-

4 M. Şemsettin Günaltay, *Antik Felsefenin İslam Dünyasına Girişi*, sad. İrfan Bayın, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001, s. 61-69; Y. Kumeyr, *İslam Felsefesinin Kaynakları*, çev. Fahrettin Olguner, Dergâh Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1992, s. 122 vd.

5 Abbas Çelik, *Din Eğitimi Tarihi*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2013, s. 74.

Mustasfâ isimli eserinin hemen başlarında mantık biliminin önemine işaret ederek, “mantık bilmeyenin ilmine güvenilemeyeceğine”⁶ dikkat çekmiştir.

Nizâmiye medreselerindeki müfredat, Anadolu’da kurulan diğer Selçuklu ve onlara bağlı beylikler tarafından kurulan medreselerde de devam ettirilerek felsefe ve mantık dersleri medreselerin bölümlerinde ortak ders haline getirilmiştir.

Gazali’nin 1095 yılında yazmış olduğu Tehâfütü’l-Felâsife isimli önemli eseri, filozofların şahsi fikirlerinin eleştirisini içerdiği halde bu eleştiriler 13. asırdan itibaren felsefenin eleştirisi şeklinde anlaşıldığından dolayı, dini çevrelerce yavaş yavaş felsefeye karşı bir tepki oluşmaya başlamıştır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren de bu gelenek devam ettirilmiş ve kurulan medreselerin bölümlerinde mutlaka mantık dersleri ve adı felsefe olmasa da içeriği felsefe olan dersler okutulmuştur. Fatih Sultan Mehmet Han, İstanbul’u fethettikten sonra burayı bir ilim merkezi haline getirmek istemiş ve güçlü bir üniversite kurarak Sahn-ı Semân adını vermiştir. İleriki yıllarda felsefeye karşı tavrın giderek daha da olumsuz hale gelebileceğini tahmin eden Fatih Sultan Mehmet Han, Kâtip Çelebi’nin ifadesine göre medresenin kanun-i talebe-i ulûm’una yani Kanunname’sine mutlaka felsefe derslerinin okutulmasına ilişkin bir madde de eklemiştir. Kanuni Sultan Süleyman’ın kurdurduğu Süleymaniye Medresesi’nde de felsefî ve aklî bilimlerin yanı sıra fen bilimlerine daha büyük bir önem verilmiştir.

Ancak 16. yüzyılın sonlarına doğru, medreselerde dini tahsilin ağırlıklı olmasını arzu edenler giderek güçlenip söz sahibi olmaya başlamışlar, buna paralel olarak felsefi bilimlere karşı olanlar, seslerini daha yüksek perdeden aktarmaya başlamışlardır. 17. asra gelindiğinde medreselerde yeni bir müfredat programına gidilmiş ve o zamana kadar Avrupalıların, eserlerinden yararlanarak Rönesans gerçekleştirdikleri nice büyük İslam filozof ve bilim adamlarının yaptıkları adeta inkâr edilmiş, felsefe ve kelim gibi akli ilimler medrese programından çıkarılarak nakle dayalı dini ilimlere ağırlık verilmiştir. Bunu, o devrin büyük bilgini Kâtip Çelebi, çok açık bir biçimde şöyle anlatmaktadır. “Lâkin nice boş kafalı kimseler, İslamîlığın başlangıcında bir maslahat için ortaya konan rivayetleri görüp cansız taş gibi -akıllarını kullanmadan- yalnız taklid ile donup kaldılar. Aslını sorup düşünmeden red ve inkâr eylediler. Felsefe ilimleri diye kötüleyip yeri göğü bilmez cahil iken bilgin geçindiler. Onlar Allah’ın göklerde ve yerdeki o muazzam mülk-ü saltanatına, Allah’ın yarattığı herhangi bir şeye, belki ecellerinin yaklaşmış olduğuna da bakmadılar, tehdidi kulaklarına girmediler. Yere ve göğe bakmayı, öküz gibi göz ile bakmak sandılar.”⁷

Kâtip Çelebi, bu ifadeyle artık Kur’an’ın ayetlerinin derinliğine değil, yüzeysel anlamlarına bakılma devrinin başladığını, İslam medeniyetinin entelektüel devrinin bittiğini anlatmak istemektedir. Yani bu dönemin âlim geçinenlerinin, ayetteki nazar kelimesinin araştırma anlamını kaybedip sadece çıplak gözle bakmak anlamını kazandırmış olduklarını belirtmektedir.

17. asır, Osmanlı medreselerinde felsefe tahsilinin dinsizlikle eş değer olduğu kanaatinin en yaygın olduğu dönemdir.

6 Gazâlî, *el-Mustasfâ/İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, Çev. Yunus Apaydın, Rey Yayıncılık, Kayseri, 1994, C. I, s. 11.

7 Kâtip Çelebi, *Mîzânü’l-Hak fî İhtiyâri’l-Ahak*, haz. Orhan Şaik Gökyay, MEB Yayınları, İstanbul, 1993, s. 9.

Nitekim yine Kâtip Çelebi, bu tutumun doğurduğu sonuçları şöyle açıklamaktadır: “Ulu Osmanlı Devleti’nin ilk çağlarından Sultan Süleyman Han zamanına gelinceye dek hikmet ile şariat ilimlerini uzlaştıran gerçek araştırmacılar ün almışlardı. Ebülfeth (Fatih) Sultan Mehmed Han, Medâris-i Semâniye’yi yaptırıp kanuna göre iş görölüp okutulsun diye vakfiyesinde yazmış ve Hâşiye-i Tecrid ve Şerh-i Mevâkıf derslerinin okutulmasını bildirmişti. Sonra gelenler, bu dersler felsefiyâtır diye kaldırıp Hidâye ve Ekmel derslerini okutmayı akla uygun gördüler. Yalnız bunlarla yetinmek akla uygun olmadığı için ne felsefiyât kaldı, ne Hidâye kaldı, ne Ekmel. Bununla Osmanlı ülkesinde ilim pazarına kesat gelip, bunları okutacak olanların kökü kurumaya yüz tuttu.”⁸

Bu ifadelerin yazılmasına sebep olan bazı tutumlara kısaca temas etmek gerekirse, sözelimi 17. asrın tanınmış ailelerinden Kadızâdelilerden Kadızâde Mehmet Efendi (öl. 1635)

Kelâm-ı felsefe fülse değer mi?
Ana sarrâf-ı keyyis baş eğer mi?
Mantıkîler olur ise gam değil!
Zira anlar ehl-i imandan değil!⁹

ifadeleriyle felsefeyle ilgilenmenin imandan çıkaracağını söylemiştir. Kadızâdeli Mehmet Efendi’nin çağdaşı olan ünlü sufi Aziz Mahmut Hüdâyi (1541-1628) de felsefeye karşı bir tavır almış ve Necâtü’l-Garîk isimli eserinde

Beğim ilim olıcak nâfi gerekdir
Hevâ vu nefsi ol dâfi gerekdir.
Neye yarar efendi felsefiyyât
Yürü, var eyleme tazyî-i evkat.¹⁰

Diyerek felsefenin faydasızlığından ve vakit ziyan etmekten başka bir işe yaramadığını iddia etmektedir. Bunlardan yaklaşık 100 yıl sonra, hikemi tarz şiirin önemli ismi Nâbi (1641-1712) bile benzer ifadelerle felsefeden uzak durmak gerektiğini söylemiştir.

Etme halka satacak ilme heves
Eyleme bî-hûde tazyî-i nefes
Öyle bir ilme çalış kim mutlak
Anı bir sen bilesin bir dahı Hak
Hikmet ü felsefeden eyle hazer
Evliyâ nüshasına eyle nazar.¹¹

Böyle bir tercihin doğurduğu tek yönlü tedrisat, Kâtip Çelebi’nin pek yerinde ifade ettiği gibi, bütün eğitim ve öğretimi adeta felç etmiş ve Osmanlı eğitim kurumları, en yakınımızda bulunan ve siyasi bakımdan adeta içli dışlı olduğumuz Avrupa’daki gelişmeleri

8 Kâtip Çelebi, *Mizânü’l-Hak*, s. 9.

9 Kâtip Çelebi, *Mizânü’l-Hak*, s. 111.

10 Aziz Mahmut Hüdâyi, *Necâtü’l-Garîk*, Haz. Ahmet Ağralı, s. 342. Alınan internet sitesi, www.hudayivakfi.org/images/download/Tebliğ21.pdf. İndirme tarihi, 23.12.2013.

11 Mine Mengi, *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1991, s. 77.

bile takip edemez hale gelmiştir. Doğal olarak bu durum, Osmanlı'nın önce gerilemesine, sonra da çöküşüne zemin hazırlamış ve giderek köhneleşen kurumlar, zamanın ihtiyaçlarına cevap veremediği için yıkılıp giderken devleti de bu çöküntünün altında bırakmıştır.

II. Mahmut döneminde Avrupa ile aramızdaki gelişmişlik mesafesini kapatmak için tek çarenin, fen bilimlerine ağırlık vermek olduğu kanaati yaygınlaşmış, felsefe yine görmezden gelinmiş ve yapılan yenilik hareketleri, zihniyet değişikliğine yer vermediğinden dolayı beklenen sonucu vermemiştir.

Nihayet medreseler de durumun farkına varmış olacaklar ki 1867 yılında "Tarîk-i Tedrîsin İslâhı ve Tesviyesi" adını verdikleri bir çalıştay toplamışlar ve medreselere haftalık ders programlarının dışında olmak üzere, seçmeli olarak felsefe ve fen bilimleri de koymayı kararlaştırmışlardır. Dersler seçmeli ve göstermelik olduğundan dolayı beklenen iyileşme olmamıştır. II. Meşrutiyet'ten sonra medreselerin ıslahı tartışmaları daha da alevlenmiş ve "Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye" adıyla yeni bir medrese kurulması kararlaştırılmış, müfredatı da yeniden belirlenerek bu kez konu daha ciddi olarak değerlendirilmiş ve her bölüme felsefe dersleri konulmuştur. Bunun yanında fen bilimleri bölümü de açılıp orada da belirlenen felsefe derslerinin okutulması kararlaştırılmıştır.¹² Böylece kalkınmanın düşünce bilimleri, din bilimleri ve fen bilimlerinin birlikte işlenmesiyle olabileceği gerçeği nihayet görülmüştür. Ancak maalesef bu gerçek çok geç fark edildiği için Osmanlı, Kâtip Çelebi'nin öngördüğü neticeden kaçamamış, bilim ve teknolojisi ilerlemiş devletler karşısında yenilgiye uğrayıp tarih sahnesinden çekilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kuruluşundan itibaren eğitime büyük önem vermiş ve Osmanlı'nın son döneminde kurulan Dârü'l-Fünûn'u devam ettirmiş ve 1933 yılındaki kapanışına kadar burada felsefe ve fen bilimleri ile din bilimleri bir arada devam etmiştir. Cumhuriyet döneminde kurulan modern üniversitelerde fen fakülteleriyle edebiyat fakülteleri yan yana ve birlikte açılmışsa da felsefe dersi sadece edebiyat fakültelerinde okutulmuş, fen fakültelerinde okutulmamıştır. Oysaki fen bilimlerinde mutlaka felsefeye yer verilmelidir. Sözelimi fizik, matematik, biyoloji, kimya gibi dersler, felsefenin analitik yapısına çok uygun konular içermektedirler. Bu alanlarda felsefenin okutulması, bu derslere artı bir değer katacak, öğrencilerin daha kapsamlı düşünmesine yol açacak, akademisyenlerin de yeni icatlar yapmasında yeni bir düşünce mantığı yakalamalarını sağlayacaktır.

Durum İlahiyat fakülteleri açısından daha iyi olmuş ve 1949'da kurulan Ankara Üniversitesi ile 1971'de kurulan Atatürk Üniversitesi İlahiyat fakültelerinde yoğunluklu olarak felsefe derslerinin her çeşidi okutulmuş ve en azından ilahiyat fakültelerinin felsefesiz olamayacağı gerçeği anlaşılmıştır. Çünkü İlahiyat fakültelerinde felsefe derslerine yer verilmediği takdirde bağnazlık ön plana çıkar. Din, yorumsuz olarak uygulanmaya çalışılır. Böyle olunca da dindeki hoşgörü ve estetik tavır ortadan kalkıp yerini radikal tutumlar alır.

İslam inancının doğru anlaşılabilmesi ve anlatılabilmesi için gerekli olan felsefe dersleri, İlahiyat fakültelerinde dini bilimlerin anlaşılmasını da kolaylaştırmaktadır. Felsefe dersinin bulunmadığı İlahiyat fakülteleri, sadece tekrarlayan ve ezberleyen yerler olur. Bu da dinde dogmatizme götürür. Oysa İslam inancında dogmatiklik yoktur.

12 Bu yeni dönemde medreselerde okutulan ders programları için bkz. Abbas Çelik, *Din Eğitimi Tarihi*, s. 81-97.

Fakat son yıllarda İlahiyat fakültelerindeki felsefe derslerine karşı bir olumsuz tavır takınıldığı görülmeye başlanmıştır. Önceleri felsefe derslerinin kredi saatinin fazlalığından söz edilerek azaltılması gerektiği ile başlayan tartışmalar, birden dersin kaldırılması şekline büründü. 2010 yılına kadar kurulan İlahiyat fakültelerinde Felsefe Tarihi dersi bulunurken, bu tarihten sonra kurulanlarda bu dersin bulunmadığı görüldü. Nihayet 2013 yılı 15 Ağustos'unda toplanan YÖK Genel Kurulu'nda eski ilahiyatlardan da bu dersin derhal kaldırılması ve hemen de uygulamaya geçilmesi gerektiği şeklinde çok sert bir karar alındığını öğrendik. Türk kamuoyunun bu konuya gösterdiği hassasiyet ve yoğun tepkilerle, yanlıştan çabuk dönülüp 15 Eylül 2013 tarihinde yapılan toplantıda ders tekrar geri getirildi. Umuyoruz ki aynı yanlış tekrar gündeme gelmez.

Kanaatimce İlahiyat fakültelerinde Felsefe Tarihi dersi, olmazsa olmaz derslerdendir ve asla müfredatın dışında bırakılmamalıdır. Bunun yanında Felsefeye Giriş dersinin de konulması oldukça önemlidir. Diğer taraftan ülkemizin üniversitelerinin tüm bölümlerinde, sözelimi Mühendislik, Tıp, Güzel Sanatlar, İletişim, Fen fakültelerinde mutlaka felsefe dersleri, bölümlerin niteliğine göre -mesela estetik, bilim felsefesi, çevre ahlakı, bilim etiği, tıp etiği gibi- seçilerek okutulmalıdır. Hatta bununla da kalınmayıp bilimler arası işbirliğine gidilerek İlahiyat fakültelerinde fen bilimleri, tıbbi konular, bazı mühendislik alanlarına ait dersler okutulduğu gibi bahsi geçen fakültelerde de bazı ilahiyat derslerine yer verilmelidir. İlerleme ancak interdisipliner yöntemle olur.

KAYNAKÇA

- Abbas Çelik, *Din Eğitimi Tarihi*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2013.
- Aziz Mahmut Hüdayi, *Necâtü'l-Garîk*, Haz. Ahmet Ağralı, s. 342, www.hudayivakfi.org/images/download/Teblig21.pdf. İndirme tarihi, 23.12.2013.
- Gazali, *el-Mustasfa/İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, Çev. Yunus Apaydın, Rey Yayıncılık, Kayseri, 1994.
- H. Ömer Özden, *İbni Sina-Descartes/Metafizik Bir Karşılaştırma*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992.
- Kâtip Çelebi, *Mizanü'l-Hak fi İhtiyari'l-Ahak*, Haz. Orhan Şaik Gökyay, MEB Yayınları, İstanbul, 1993.
- M. Şemsettin Günaltay, *Antik Felsefenin İslam Dünyasına Girişi*, Sad. İrfan Bayın, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001.
- Mine Mengi, *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1991.
- Süleyman Uludağ, *İslam Düşüncesinin Yapısı-Selef, Kelam, Tasavvuf ve Felsefe*, Dergâh Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1985.
- Y. Kumeyr, *İslam Felsefesinin Kaynakları*, Çev. Fahrettin Olguner, Dergâh Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1992.